

Türkiye, komşuluk ilişkilerini bozacağı gerekçesiyle, Füzle Kalkanı projesine dahil olmadan önce bazı çekincelerinin giderilmesini bekliyor.

İnceleme

E.Tümgeneral Armağan KULOĞLU
ORSAM Başdanışmanı
armagan_kuloglu@yahoo.com

FÜZE SAVUNMA SİSTEMİ PROJESİ VE TÜRKİYE

Missile Defense System and Turkey

Abstract

Turkey takes into consideration the fact that her interests could be hampered in case of a participation in the project, but on the other hand she is concerned about the potential impact of an axis shift, which may lead to a serious deterioration in her relations with the U.S., NATO, and her allies. Concludingly, the work outlines a roadmap how Turkey, under consideration of its national interests, can both reach its national goals and fulfil its role within the global system as foreseen by the NATO.

Türkiye'nin kesin olarak milli bir füze savunma sistemine ihtiyacı olduğu, bu konuda geçen sene başlatılan bir alım projesi bulunduğu, projedeki sistemin mobil olduğu ve bunun da belirli bir ülkeye karşı değil, ihtiyaca göre konuşlandırılacağı da bilinmektedir.

Uluslararası Füze Savunma Sistemi

Son yıllarda Füze Kalkanı olarak da ifade edilen Uluslararası Füze Savunma Sistemi, esas itibarıyla 1980'li yıllarda başlayan ve Yıldız Savaşları adı ile bilinen bir ABD projesidir. Bu proje, teknolojik yarış ve buna ayrılan büyük kaynaklardan dolayı 7-8 yıl içinde Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ve Soğuk Savaşın sona ermesinin sebeplerinden birini de oluşturmuştur. Soğuk Savaşın sona ermesiyle gündemden düşen bu proje, 2000'li yılların ortalarına doğru, ABD'nin tehditleri karşılama strateji çerçevesinde Füze Savunma Stratejisi olarak yeniden gündeme gelmiştir.

Tehdidin karşılanmasındaki ana strateji, Soğuk Savaş döneminde de olduğu üzere, tehdidi ABD ana kıtasından uzakta önlemektir. Strateji 3 safhalı bir sistemi öngörmektedir. Birinci safhadaki sistemde; balistik füze ilk ateşlendiği zamanda devreye girmekte, füze henüz yükselirken tespit edilmekte, hesaplamaları otomatik olarak yapılmakta, karşı füze ateşlenmekte ve imha edilmektedir. İkinci safhadaki sistemde; füze atmosfer dışında da olabilecek yörüngede iken tespit edilmekte ve aynı yöntemle imha edilmektedir. Üçüncü safhadaki sistemde ise; füze uçuş yörüngesinden düşüşe geçtiğinde yine aynı yöntem kullanılarak imha edilmektedir. Tehdidin doğudan geldiği esasına göre tesis edilecek olan bu sistemler bütününün, birinci safhası için karşı füze sisteminin tehdit ülkeye en yakın dost ülkede, ikinci safhası için Avrupa'da, üçüncü safhası için de sistemin Alaska ve Kolorado'da konuşlandırılması ABD tarafından planlanmıştır.¹

Füze Savunma Sisteminin Konuşlanması

Esas itibarıyla İran ve Kuzey Kore'den kaynak-

lanan füze tehdidine karşı düşünülen ve Küresel Balistik Füze Savunma Sistemi adı ile anılan bu sistemde, İran'a yakın ülke olarak Türkiye'nin konumu, birinci safhaya uygun bir durumdadır. İkinci safha, orta menzil olarak ifade edilmektedir. Bu safhanın bir parçası olan orta menzilli radar sisteminin Çek Cumhuriyeti'ne, önleyici silah sisteminin de Polonya 'ya kurulması öngörülmüştür.

Ancak Rusya bu sistemin kendisine karşı geliştirildiğini ve START görüşme kapsamına alınmasını istemiştir. ABD ise sistemin Rusya'ya karşı değil, İran'dan yapılacak, ABD ve müttefiklerini hedef alacak Kıtalararası Balistik Füze Taarruzu'na karşı olduğunu ifade etmiştir. Rusya ise bu durumun güven vermediğini belirtmiş ve sistemin İran'a karşı oluşturulması söz konusu olduğuna göre, Avrupa yerine Azerbaycan ve Güney Rusya'daki radar üslerinden istifade edilmesinin, önleyici sistemlerin de Güney Doğu Avrupa ve Türkiye'ye konuşlanmasının daha doğru olacağını öne sürmüştür. Ayrıca Rusya, ABD'nin Avrupa konusunda ısrar etmesi halinde kendisinin de İskender Füzeleri'ni Kalaninrad'a yerleştireceğini bildirmiştir.

Füze Savunma Sisteminde Yapılan Değişiklik

Obama yönetimi iş başına geldikten bir müddet sonra; Rusya'yı gücendirmeme, ona yakınlaşma ve ekonomisini düzeltme düşüncelerine ilave olarak, İran'ın yakın bir gelecekte uzun menzilli füze üretemeyeceğini, ABD ve Avrupa başkentlerinin bir müddet daha emniyette olacağını değerlendirilmiş ve bu nedenlerle Bush döneminde başlayan bu projeyi 2009 yılına gelindiğinde revize etme ihtiyacını duymuştur.

Revize edilerek yenilenen stratejiye göre, İran tehdidine karşı, Doğu Akdeniz'de, Ortadoğu'da

İnceleme

ABD'nin Füze Kalkanı projesi esas itibarıyla İran ve Kuzey Kore kaynaklı tehdidi önlemeyi amaçlıyor. Resimde İran'daki bir tatbikatta kullanılan Saegheh füzesi görülüyor.

ve Baltık Denizi'nde denizde ve karada, kısa ve orta menzilli bir füze savunma sistemi kurulması planlanmaktadır. Su üstü ve karalardaki platformlara ilave olarak kargo uçaklarına sistemler yerleştirilmesi de düşünülmektedir. Bu sistem içinde Türkiye'de de, doğu ve kuzey doğu Anadolu topraklarına, kısa menzilli savunma kapsamında platformlar kurulması öngörülmektedir. Ayrıca Polonya'ya tehdit algılaması çerçevesinde Patriot füzeleri yerleştirilmesi de gündemdedir. Türkiye'nin çekinceleri dikkate alınarak sistemin ileri unsurlarının Romanya ve Bulgaristan'a kurulabileceğine ilişkin düşünceler de ortaya atılmıştır.

Yeni proje, İran ve Kuzey Kore'den gelecek füze tehdidinin halen 2000 km.ye yakın bir menzile ulaştığı, bunun da kısa ve kısmen de orta menzilli karşı sistemlerle önlenebileceği savına dayanmaktadır. Ancak doğudan gelebileceği ifade edilen tehdidin, Türkiye'yi ve Avrupa'nın doğu kenarını kapsadığı da dikkat çeken bir husustur. İran'ın 5000 km. menzilli Şahap-4 ve 10.000 km. menzilli Şahap-5 füzelerini geliştirme çalışmalarının devam ettiği bilinmektedir. Hatta uzun menzilli füzelerin güdüm sisteminin yerden değil, ancak uzaydan uydu vasıtasıyla yapılabileceği düşüncesi ile uzay çalışmalarına da hız verdiği bir gerçektir. Füze menzillerinin uzamasına pa-

Türkiye bir taraftan ittifakın tamamını kapsayacak ve tüm müttefiklerin güvenlik ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikte bir proje konusunda girişimlerini sürdürürken, diğer taraftan milli bir projeye sahip olma yönündeki girişimini de devam ettirmelidir.

ralel olarak karşı sistemlerin de bunu önlemeye yönelik olarak planlanacağı anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin Füze Tehdit Algılaması

Türkiye'nin etrafındaki Irak hariç bütün ülkeler, kıtalararası anlayışa göre kısa ve kısmen orta menzilli, bize göre ise orta ve hatta uzun menzilli sayılacak cinsten füzelere sahiptir. Gürcistan'ın 300 km. menzilli Scud-B, Ermenistan'ın Rusya destekli olanlar dışında yine 300 km. menzilli Scud-B, İran'ın 120-2000 km. arasında menzillere sahip çeşitli isimlerde, Suriye'nin 300-700 km. arasında Scud B-C-D, Yunanistan'ın 165 km. Atacms, 250km.+ Mirage uçaklarından atılan Scalp ve ayrıca savunma maksatlı S-300 füzeleri bulunmaktadır. Bulgaristan ise kısa menzilli sayılacak bazı füzelere sahiptir. Buna karşılık Türkiye'nin elinde bulunan roket ve güdümlü füzelerin menzili 6 km. den başlamakta, güdümlü olarak ancak 150 km.ye kadar ulaşmakta, 250 km.ye ulaşması için çalışmalar sürdürülmektedir.² Füze savunma sistemi ise son derece kısıtlıdır. Bu durum Türkiye'nin potansiyel bir füze tehdidi altında olduğunu göstermektedir.

Türkiye'nin böyle bir potansiyel füze tehdidi altında olması, ilgili ülkelerin mutlaka Türkiye'ye karşı bu füzeleri kullanacağı anlamına tabii ki gelmez. Ancak Türk yönetimi tarafından ideal olarak benimsenen "komşularla sıfır sorun" politikası ve iyi komşuluk münasebetlerinin ne kadar geçerli olabileceği de bilinemez. Özellikle İran ile yürütülmekte olan ekonomik ve kısmen de ideolojik düşüncelerden kaynaklanan yakınlaşmanın siyasi alanda da sürdürülebilmesi için etkin bir politika sürdürülmeye devam edilmektedir. İran'ın nükleer teknoloji geliştirme çalışmalarının sınırlandırılması ve kontrol altına alınması için uluslararası, özellikle BM nezdinde

oluşturulan engelleme ve yaptırım uygulamalarına karşı tavır alınmaktadır. Uygulanan bu politika, başta ABD olmak üzere Batı'nın tepkisini çekmektedir.

Füze Savunma Sisteminin Amacı ve Türkiye

Füze Kalkanı olarak anılan bu proje esas itibarıyla bir ABD projesidir. Füze tehdidinden korunması planlan yerler ise İsrail, Avrupa ülkeleri ve ABD ana kıtasıdır. Tehdit olarak zikredilen ülkelerin başında İran gelmektedir. Sonra açık olarak Kuzey Kore'dir. Daha sonra, ifade edilmekten kaçınılsa ve amaç dışında olsa da dolaylı olarak Rusya'dır. ABD, her fırsatta Türkiye'nin bu sistemdeki önemini dile getirmekte ve sistemin bir parçasının Türkiye'de kurulması gerektiğine işaret etmekte ve bu konuda Türkiye'yi ikna etmeye çalışmaktadır. Hatta açıktan söylenmese de bu konuyu her temasta dile getirilmekte ve baskı uygulamaya çalışmaktadır. Türkiye ise, bölgede uygulamaya çalıştığı politikanın gereği ve özellikle İran ile olan ilişkilerinden dolayı sistemin herhangi bir kısmının Türkiye'de kurulmasına sıcak bakmamaktadır. Ancak diğer taraftan füze savunma sistemindeki eksikliğin de farkındadır. Türkiye, kendi füze savunma sistemindeki eksikliği giderebilmek için geçen yıl 4 bataryalık, büyük sistem içinde düşünüldüğünde kısa menzilli, kendine göre orta ve uzun menzilli sayılabilecek bir Füze Savunma Sistemi almak için teşebbüste bulunmuştur. Bu konuda Başbakan, Milli Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı'nın üyesi bulunduğu Savunma Sanayi İcra Kurulu'nda karar alınmıştır. Bu füzelerin belli bir ülkeye karşı olmadığı, mobil olduğu, ihtiyaca göre her cephede kullanılabileceği açıklanmıştır. ABD, Rusya ve Çin firmalarının tekliflerini 13 Ekim 2009 tarihine kadar bildirmek üzere dosya aldıkları, konunun medyaya, ABD firmalarının teklif

İnceleme

verebilmek için ABD Kongresi'nden izin alma zorunluluğunun bulunması sebebiyle "Türkiye PAC-3 olarak anılan geliştirilmiş Patriot Füze Savunma Sistemi alıyor" başlığı ile yansıdığı ifade edilmiştir.³ Ancak bu konudaki gelişmelere ilişkin bir duyum alınamamıştır. Diğer taraftan çıkan bir haberde, ABD'nin Türkiye'ye satacağı ifade edilen füzelerin arkasındaki amacın, Türkiye-İran ilişkilerinde gerginlik yaratmak, Türkiye ile Rusya arasındaki işbirliğini önlemek ve iki ülke arasındaki askeri anlaşmaları geçersiz hale getirmek olduğunun bazı uzmanlar tarafından değerlendirildiği de ifade edilmiştir.⁴

Projenin ABD Projesinden NATO Projesine Dönüşümü

ABD'nin bu defa, hem projenin maliyetini kendi açısından düşürmek, hem başta Türkiye olmak üzere projeye destek vermeyen üyelerin desteğini almak, hem de Rusya'nın da projede en azından gözlemci sıfatıyla yer almasını sağlayarak ondan gelebilecek tepkileri önlemek amacıyla projeyi, bir ABD projesi olmaktan çıkarıp, bir NATO projesine dönüştürme çabasında olduğu görülmektedir. ABD bu konuda tüm imkanlarını kullanırken, projeye hassasiyet gösteren ülkelerin başında gelen Türkiye'ye de markaj uygulamaktadır. Bu çerçevede NATO'daki dışişleri ve savunma bakanları toplantısında, ABD ile Türkiye arasında, ABD'nin isteği ile ABD ve Türkiye'nin dışişleri ve savunma bakanlarının katıldığı dörtlü bir mini zirve düzenlenmiştir. Türkiye toplantıda, ittifakın tamamını kapsayacak ve tüm müttefiklerin güvenlik ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikte bir projeden yana olduğunu beyan etmiştir.⁵ Ankara bu aşamada teknik detaylardan çok ilkeler üzerinde durmaktadır. ABD ise projeyi ABD projesi olmaktan çıkarıp, NATO projesi kapsamına almakla projenin kabul edilebilir oranını arttırmıştır. Ancak Türkiye'nin bu konudaki endişesi devam etmektedir.

Türkiye'nin Çekinceleri, Karşılaştığı Baskılar ve Sorunlar

Türkiye endişelerine istinaden iki çekince ortaya koymaktadır. Birinci olarak, projenin NATO'nun "bir müttefike saldırı, bütün müttefiklere saldırı-

dır" prensibinin yer aldığı 5'nci madde çerçevesinde ve "caydırıcılık" kapsamında olabileceğini ve tüm NATO topraklarına yayılması halinde sistemin olumlu değerlendirebileceğini ifade etmektedir. İkinci olarak da, NATO belgelerinde İran ve Suriye gibi ülkelerin tehdit olarak gösterilmesini benimsenmediğini ve kendisinin uygulamaya çalıştığı "komşularla sıfır sorun" politikası ile bağdaşmadığını belirtmektedir.⁶

Ayrıca Füze Savunma Sistemi'nin gizli hedefinin kendisi olduğunu değerlendiren Rusya'nın, kuşatılmışlık hissinin gittikçe artacağı düşünüldüğünde, sistemin bir kısmının yerleştirileceği Türkiye ile olan ilişkilerinin de bu gelişmelerden olumsuz olarak etkileneceği hesaba katılmalıdır. Bu durumun başta ekonomik ilişkiler olmak üzere, Karadeniz'deki güvenlik işbirliğine kadar uzanan yelpazede tüm ilişkileri etkileyeceği değerlendirilmektedir. Hatta bu çerçevede nükleer santral ve teknoloji konusunda olumsuzluklar yaşanması da beklenebilir. Özellikle başta doğal gaz olmak üzere enerji konusunda Rusya'ya olan bağımlılığımız, bu projeden dolayı bazı sorunlara yol açabilir. Diğer taraftan Rusya'nın projeyi kendisine yönelik bir tehdit olarak görmesinden dolayı Medredev'in, Kıbrıs Rum Kesimine ziyarette bulunması dikkat çekmiştir. Rusya'nın bu Rum kesimi ile yakınlaşması "Füze Kalkanına Karşı Rum Kozu" anlayışı çerçevesinde taktiksel bir adım olarak görülmektedir.⁷

ABD Savunma Bakanlığı'nın Avrupa ve NATO politikasından sorumlu müsteşarı, Türkiye'nin coğrafi konumundan dolayı bu projede önemli bir rol oynadığını, balistik füzelerin nereden geleceğine bakıldığında Türkiye'nin çok fazla ön cephede yer aldığını, dolayısı ile coğrafi açıdan Türkiye'nin projenin bazı bölümlerine ev sahipliği yapmada iyi bir konumda olduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle Türkiye'nin, NATO Füze Sistemi'ni kabul edip etmeyeceği ve bu projenin bir bölümüne ev sahipliği yapıp yapmayacağını düşünmesi gerektiğini de belirtmiştir.⁸

Konu, 19-20 Kasım 2010 tarihlerinde Lizbon'da gerçekleştirilecek NATO Zirvesi'ndeki en önemli görüşme maddesi olacaktır. Türkiye bu tarihe kadar olan süreçte ve toplantıda "evet" ile "ha-

Türkiye'nin, milli füze savunma sisteminin kendi inisiyatifi ile kullanılacağı ve yine kendi komutasında ve inisiyatifinde NATO sistemine entegre edilebileceği bir proje üzerinde çalışmasının ve bunu NATO Zirvesi'ne taşımasının en iyi hareket tarzı olacağı düşünülmektedir.

yır" seçenekleri arasında zor bir seçim yapmak durumundadır. Zor seçim yapmasının ana sebebini de esas olarak İran, kısmen de Rusya teşkil etmektedir. Ancak Rusya'nın NATO zirvesinde gözlemci olarak bulunması, Türkiye'nin yaklaşımını yakından görmesini sağlayacak ve eğer sistemin bir parçasının Türkiye'de konuşlanmasına karar verirse, Türkiye'nin kendisini bir tehdit olarak görmediği hususu Rusya tarafından görülebilecek ve konuya açıklık getirilmiş olacaktır.

NATO'nun orta ve uzun vadeli stratejik planlanması çerçevesinde, olası tehditlere karşı gereken önlemleri alması Ankara tarafından doğal karşılanmaktadır. Ancak Türkiye'yi zora sokan husus, Ankara ile Batılı müttefikler arasında İran'dan kaynaklanan tehdit algılamasındaki derin görüş ayrılıklarıdır. NATO zirvesine kadar bir konsensüsün sağlanacağı beklenmektedir. NATO'da bu tür kararların oybirliği ile alındığı dikkate alındığında, Türkiye'nin hayır demesi, hem NATO içinde, hem de Türkiye ile Batı ülkeleri arasındaki ilişkilerde ciddi bir kriz yaratabilecektir.⁹

ABD, projenin gerçekleştirilebilmesi için engel çıkarabileceğini düşündüğü Türkiye üzerinde çeşitli vasıtaları harekete geçirebileceğini, ima veya ifade etmeye devam etmektedir. Bunlardan biri de NATO'nun yeni kuvvet yapısındaki karargâhlar konusudur. ABD Savunma Bakanı, NATO'da karargâh yapısının küçültülürken İzmir'deki karargâhın rolünün değişerek yükümlülüklerinin artabileceğini ifade etmiştir. Füze Savunma Sistemi'nin bir kısmının Türkiye'de konuşlandırılabilmesini kastederek, Türkiye'de en az bir NATO üssünün bulunması gerektiğini de belirtmiştir.¹⁰ Ayrıca Hürriyet Daily News gazetesinde Barçın Yinanç imzası ile çıkan haberde; Türkiye'nin İran konusuna yaklaşımı, İsrail ile olan ilişkilerindeki sonuçlar ve NATO füze savunma sistemindeki tutumunun

Türk-Amerikan ilişkilerinin geleceğini belirleyeceği ifade edilmektedir. Haberde, bu üç meselede ilerleme kaydedilmemesi halinde yılsonuna kadar "Ermeni soykırımını" tanıyan bir kararın Kongreden geçmesinin sürpriz olmayacağını mesajının diplomatik yollardan Ankara'ya bildirildiği de yer almıştır.¹¹

Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye, projeye katılması halinde, bölge ülkeleri nezdinde itibarının azalabileceğinin ve çıkarlarının zedelenebileceğinin hesabını yapmaktadır. Ancak diğer taraftan Türkiye, ekseninin doğuya kaydığı düşüncesinin güçlenmemesini, ABD, NATO ve müttefikleri ile olan ilişkilerinin bozulmamasını da arzu etmektedir.

Türkiye, bölgesindeki komşu ülkelerin potansiyel füze tehdidi altındadır. Füzelerin taşıyabileceği nükleer, biyolojik ve kimyasal başlıklar bu tehdidi arttırmaktadır. Bu durumda Türkiye'nin bir taraftan milli bir füze savunma sistemine sahip olması gerekirken, diğer taraftan caydırıcı olabilmesi için kendi füze sistemlerini geliştirmesi, daha uzun mesafelere isabet ihtimali yüksek güdümlü sistemli füzelere sahip olması da gerekmektedir.

NATO'nun öngördüğü füze savunma sisteminde, tehdit ülkelerin hangileri olduğu, korunması gereken ülkelerin de kimler olduğu ve projenin amacı net olarak ortadadır. Türkiye'nin çekinceleri de açık bir şekilde ifade edilmektedir. Ancak Türkiye'nin füze savunma sistemindeki zafiyeti de bir gerçektir. Bu durumda Türkiye'nin kesin olarak milli bir füze savunma sistemine ihtiyacı olduğu, bu konuda geçen sene başlatılan bir alım projesi bulunduğu, projedeki sistemin mobil olduğu ve bunun da belirli bir ülkeye karşı değil, ihtiyaca göre konuşlandırılacağı da bilinmekte-

İnceleme

dir. Bu durumda hem milli ihtiyacı sağlamaya yönelik, hem de NATO'nun öngördüğü sistemin bir şekilde parçası olacak şekilde bir yaklaşım izlemenin çıkarlarımız açısından uygun olacağı değerlendirilmektedir.

Çözüm

Türkiye bir taraftan ittifakın tamamını kapsayacak ve tüm müttefiklerin güvenlik ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikte bir proje konusunda girişimlerini sürdürürken, diğer taraftan milli bir projeye sahip olma yönündeki girişimini de devam ettirmelidir. Buradaki en önemli sorun, İran ve kısmen de Suriye'nin NATO dokümanlarında tehdit olarak gösterilmekten çıkarılması konusudur. Çünkü NATO yetkilileri, diğer ül-

keleri bununla ikna ettiklerini ifade etmektedir. Bu durumun da diplomatik bir üslupla formüle edilmesi üzerinde durulmalıdır.

Türkiye'nin, milli füze savunma sisteminin, milli ihtiyaçlar için kendi komutası altında ve kendi inisiyatifi ile kullanılacağı, bu sistemin ihtiyaç halinde ve yine kendi komutasında ve inisiyatifinde NATO sistemine entegre edilebileceği bir proje üzerinde çalışmasının ve bunu NATO Zirvesi'ne taşımalarının en iyi hareket tarzı olacağı düşünülmektedir. Hatta bu suretle milli sistemin finansının bir kısmının, aynı zamanda NATO projesinin bir parçası olacağı düşüncesinden hareketle NATO tarafından karşılanmasını talep etmesi de mümkün olabilecektir. ■

DİPNOTLAR

- 1 Serdar Erdurmaz, Silahsızlandırma Çalışmaları, TÜRKSAM, Eylül 2009.
- 2 Ali Külebi, "Türkiye'nin Savunma Gücü", TUSAM-Ulusal Güvenlik Stratejileri, Ekim 2009.
- 3 Milliyet Gazetesi, "Kalkan Önce Doğu Akdeniz'e" ve "Türkiye 4 Batarya Füze Alıyor", 19 Ekim 2009.
- 4 www.yenicaggazetesi.com.tr , "Türkiye ile İran, ABD Füzesi ile Ayrıştırılacak", 15 Eylül 2009, 23:34:55.
- 5 Güven Özalp, Milliyet Gazetesi, 15 Ekim 2010.
- 6 Zeynel Lüle, "İşte NATO'nun Füze Planı", Hürriyet Gazetesi, 15 Ekim 2010.
- 7 Yeniçağ Gazetesi, "Füze Kalkanına Karşı Rum Kozu", 14 Ekim 2010.
- 8 Vatan Gazetesi, "Yeni Baş Ağrısı! ABD'den Türkiye'ye Füze Kalkanı Resti", 14 Ekim 2010.
- 9 Sami Kohen, "Evet ile Hayır arasında", Milliyet Gazetesi, 20 Ekim 2010.
- 10 Güven Özalp, Milliyet Gazetesi, 15 Ekim 2010.
- 11 www.milliyet.com.tr , "ABD Ermeni kartını oynamaya hazırlanıyor", 22 Ekim 2010, 13:15.